

عبدالحسین شهیدی صالحی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

زندگی مؤلف

میر محمد ابراهیم (۱۰۸۲-۱۱۴۹ ق)، فرزند سید میر محمد معصوم بن میر سید فصیح بن میر سید اولیاء حسینی قزوینی، معروف به میر ابراهیم و حاج سید جوادی است. وی از زعمای و مجتهدان و متکلمان شیعه است. نواده او عبدالجواد (م ۱۲۷۸ ق) فرزند میر حسین بن میر سید محمد ابراهیم قزوینی، از اعیان علمای قرن سیزدهم هجری در قزوین بود و نام وی عنوان این سلسله گردید و گذشتگان این خاندان به حاج سید جوادی شهرت یافتند. میر محمد ابراهیم در قزوین ولادت و نشأت یافت، پس از تکمیل مقدمات و علوم عربی و سطوح، نزد بزرگان علمای قزوین، به حوزه درس پدرش سید میر محمد معصوم (م ۱۰۹۱ ق) پیوست. سپس راهی اصفهان شد و به حوزه درس آقا جمال خوانساری (م ۱۱۲۱ ق) و علامه مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۱۰ ق) و سید حسین بن جعفر

خوانساری ملحق گردید. بعد به عتبات مقدسه عراق هجرت کرد و در کربلا از طبقه شاگردان اول مدرس الطف سید نصرالله حائری بود و به درجه اجتهاد نایل گردید. وی مجدداً به زادگاه خود قزوین بازگشت و به تدریس و فتوا پرداخت و از علمای بلند آوازه حوزه قزوین و از اصحاب اجتهاد و مکتب اهل عقل بود. در علوم عقلی و فلسفه نیز آثاری از خود باقی گذاشته است. از جمله رساله‌ای در بدهاء، تحقیق العلم الالهی و مجموعه‌ای رسایل در فلسفه و حکمت و عرفان. در شعر فارسی و عربی نیز دست داشت.^۱

از شاگردان مشهور وی، فرزندش سید حسین قزوینی؛ و از مشایخ اجازه وی، سید مهدی بحر العلوم و شیخ عبدالنبی قزوینی صاحب تمییم امل الامل را می‌توان نام برد. رجالیان از وی به بزرگی یاد کرده‌اند و او را با عنوان‌هایی همچون: علامه، فهامه، ذوفنون، عالم عامل، فاضل و صاحب سجایای اخلاقی بلند، ستوده‌اند.^۲

آثار مؤلف

از آثار و نگاهشته‌های سید میر محمد ابراهیم، از کتاب «تحصیل الاطمینان فی مطالب زبده البیان» که تفسیر آیات الاحکام مرحوم مقدس اردبیلی است می‌توان یاد کرد که شرح آن به تفصیل خواهد آمد. دیگری «سلاح المؤمن» که در باره دعا و احراز است و به شماره ۷۷۰۵ در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.^۳ کتاب دیگر وی «مقامات» است که مانند «مقامات حریری» نگاهشته شده است. متمم امل الامل، رساله‌ای در تحقیق بدهاء، رساله‌ای در تحقیق علم الالهی، رساله‌ای در گناهان کبیره و صغیره که در نهایت تحقیق نگاهشته شده، تلخیص محجة البیضاء فی احیاء الاحیاء، شرح بعض ادعیه صحیفه سجّادیه، قصیده‌ای در معارضه قصیده النور والامان، اجوبه مسایل فقهیه و عقلیه، رساله‌ای در هندسه، ریاضیات، تعلیقات بر کتاب مدارک، مسالک و الروضه البهیة، تعلیقات بر کتب رجالی و حدیثی و دیوان شعر به عربی و فارسی از دیگر آثار میر محمد ابراهیم است.

سال ولادت و وفات او را، به اختلاف یاد کرده‌اند، لکن چون سال وفاتش، بر سنگ قبرش ۱۱۴۹ ق یاد شده است و شاگردش سن او را در سال وفات ۸۰ ساله آورده است، بنابراین ولادتش در سال ۱۰۶۹ ق می‌باشد ولی فرزندش سال ولادت وی را به ۱۰۸۲ ق یاد کرده است. سال وفات وی را نیز به اختلاف یاد کرده‌اند و آنچه نزدیک به واقع است ۱۱۴۹ می‌باشد.

بقعه شریف وی در جنوب غربی آستانه شاهزاده حسین بن الامام الرضا علیه السلام بیرون از صحن مطهر، در قزوین قرار دارد و زیارتگاه خاص و عام است و برای آن کراماتی نیز نقل

می کنند. وی از تبار زید شهید است و نسب شریفش با هیجده واسطه به امیر مؤمنان علی علیه السلام می رسد.

تحصیل الاطمینان فی مطالب زبده البیان

پیشتر آوردیم که این تفسیر، شرح استدلالی و مسبوط «زبده البیان فی تفسیر آیات الاحکام من القرآن» مرحوم مقدس اردبیلی است. این کتاب در دو جلد و به عربی نگاشته شده است، مفسر در این شرح با روشی اجتهادی به استدلال پرداخته و با توجه به روایات ائمه معصومین علیهم السلام به تفسیر پرداخته است. در این تفسیر به وضوح، مشرب فلسفی و حکمی مؤلف نمایان است. وی در این کتاب، مکتب نوینی را در تفسیر آیات الاحکام به کار برده است که به کلی با شیوه مقدس اردبیلی متفاوت است و در آن باب اجتهاد و اتکای به عقل در فهم مسایل، به روشنی مشهود است و استدرکات مهمی بر اقوال مقدس اردبیلی دارد. وی در کنار نقل روایات، به نقل اقوال صحابیان و تابعان پرداخته است و با تسلطی که بر فنون ادبی، لغت، فصاحت و بلاغت دارد، در جای جای این تفسیر از اشعار عربی و فارسی خود سود جسته است.

عمق مسایل علمی این تفسیر نشان از مکتب کهن شیعی حوزه علمی قدیمی کربلا دارد که مؤلف گرانقدر، آن را به قزوین و مدرسه آن منتقل کرده است. سید میر محمد ابراهیم، جلد اول این تفسیر را در سال ۱۱۱۶ ق به پایان برده است و به استادش آقا جمال خوانساری (م ۱۱۲۱ ق) عرضه داشته و وی تقریض مهمی، به خط خود در ستایش کتاب نگاشته است. جلد اول آن تا پایان کتاب صلاة، به خط مؤلف از کتب خطی کتابخانه حاج سید جوادی است که در قزوین محفوظ است.

آغاز آن بعد از بسمله: «توجهنا الی حریم أنسک یا من لیس لادراک کنه صفاته سبیل و توسلنا الی قدیم قدسک، یا من تنزهت کلماته المحکمة من التأویل و التفسیر، معترفین بالعجز عن حمدک بزبده البیان ...»

شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه، در معرفی این نسخه چنین آورده است: والنسخة الاصلية التي عليها تقریظ استاده المحقق آقا جمال الدین الخوانساری بخطه، توجد عند احفاده بقزوین.^۴

شیخ عامر الحلو، به نقل از کتاب «الذریعه»، این تفسیر را در «معجم الدراسات القرآنیة عند الشیعة الامامیه» معرفی کرده و به اشتباه آن را چاپ شده دانسته است، چنان که آورده

است: تحصیل الاطمینان فی شرح زبدة البیان، طبع منه مجلد کبیر الی اواسط کتاب الصلاة لامیر ابراهیم القزوینی، المتوفی سنه ۱۱۴۹ هـ. ق. ۵

مرحوم سید محسن امین در اعیان الشیعه^۶ و خانم ابتسام مرهون الصفار - از قرآن پژوهان معاصر - در معجم الدراسات القرآنیة^۷ این کتاب را معرفی کرده اند. اکنون چهار نسخه از این تفسیر در کتابخانه های خصوصی موجود است و با بررسی فهرست های کتابخانه های عمومی و خصوصی، به نسخه دیگری بر خورد نکردم. چنانکه گفته آمد نسخه اول به خط مؤلف از محفوظات کتابخانه شخصی خاندان حاج سید جوادی در قزوین است.

پیش نویس های سایر مجلدات، به خط مؤلف، نزد عالم فاضل، مرحوم آقا عماد حاج سید جوادی بوده که هم اکنون نزد فرزند دانشمند ایشان، آقا شمس الدین در تهران محفوظ است. نسخه سوم از عصر مؤلف، نزد مرحوم سید حسن دبیر حاج سید جوادی است که در کتابخانه او نزد فرزندش محفوظ است و این جانب آن را مشاهده کرده ام.

دو جلد از عصر مؤلف را که مزین به حواشی مفسر است، نیز در کتابخانه وفقی خود در کربلا داشتم.

لازم می دانم در خاتمه، توجه دفتر نشر میراث مکتوب را که در احیای آثار گذشتگان تلاش می کنند، به این تفسیر آیات الاحکام جلب نمایم.^۸

۱. بهاء الدین خرمشاهی، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ۸۷۶/۱، تهران: دوستان، ۱۳۷۷ ش.
۲. عبدالنبی قزوینی، تمیم امل الأمل/ ۵۲ - ۵۴؛ معصوم علی شاه نایب الصدر، طرائق الحقائق، ۱۸۲/۱؛ سید احمد حسینی اشکوری، التراث العربی، ۴۵۸/۱؛ شیخ آقا بزرگ تهرانی، الکواکب المنتشرة/ ۱۶؛ دایرة المعارف تشیع، ۳۵۱/۶؛ سید محسن امین، اعیان الشیعة ۲/ ۲۲۷، ۲۲۸ و
۳. محمد آصف فکرت، فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس / ۳۱۰.
۴. شیخ آقا بزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، ۳/ ۳۹۶، بیروت: دارالاضواء؛ اینجانب نیز این تفسیر را در دایرة المعارف تشیع، ۴/ ۵۴۷، به تفصیل معرفی کرده ام.
۵. عامر الحلو، معجم الدراسات القرآنیة عند الشیعة الامامیه/ ۶۲، بیروت: دارالموسم.
۶. سید محسن امین، اعیان الشیعه، ۲/ ۲۲۸، بیروت: دارالتعارف.
۷. ابتسام مرهون الصفار، معجم الدراسات القرآنیة/ ۱۴۲، عراق: انتشارات دانشگاه موصل.
۸. لازم به یادآوری است که این تفسیر و خاندان حاج سید جوادی را، در کتاب دایرة المعارف گونه، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، به تفصیل معرفی کرده ام.